

.....
Формування модерної української нації XIX – XX ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с; 4. Субтельний О. Україна: Історія. – К., 1993. – 219 с; 5. Кучерепа М. М. Волинь у міжвоєнний період (1921 – 1939). – Луцьк, 1994. – 60 с; 6. Марківська Л.Л. Українська інтелігенція Волині: пошук моделей та шляхів національної самоідентифікації (20 – 30-ті рр.. XX ст.) // Наукові записки. Серія: Історія. Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. – Вип. № XI. – Вінниця, 2006. – С. 189 – 193; 7. Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – Львів, 1996. – 376 с; 8. Власовський І. Нариси історії Української Православної Церкви. Частина друга. – Нью-Йорк, 1975. – 384 с; 9. Купранець О. Православна церква у міжвоєнній Польщі 1918 – 1939. – Рим, 1974. – 209 с; 10. М. Сич. Українська кооперація в Галичині під час II-ї світової війни. – Львів, 1999 р. 11. Кучерепа М.М., Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931 – 1939 рр.). – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 420 с: іл; 12. Там само. – С. 101; 13. Там само. – 107 – 108; 14. Державний архів Волинської області (далі: - ДАВЛО): Ф. 46. – Оп.7. – Сп.413. – Арк.3; 15. Там само; 16. ДАВЛО. - Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1105. – Арк. 1; 17. Przegląd Wolynski. – 1928. – № 13; 18. Там само. – № 35; 19. Y. Woloszynowski. Fundament programu // Przegląd Wolynski. – 1928. – № 35; 20. ДАВЛО. - Ф. 46. – Оп. 9 а. – Спр. 1105. – Арк. 2; 21. Yoachim Woloszynowski. Wojewodztwo Wolynskie w swietle liczb i faktow. – Lusk, 1929 roku. – С. 19-26; 22. Там само. – С. 25; 23. Там само. – С. 26; 24. Там само; 25. Там само; 26. Там само; 27. Там само; 28. З'їзд делегатів волинських кас гмінних позичково-ощадних 15 і 16 грудня 1929 р. в Луцьку. – Луцьк, 1930. – С. 30; 29. Там само. – С. 16; 30. Там само. – С. 19; 31. Українська нива. – 1933. – № 50; 32. Там само; 33. Некооперативні кооперативи. – Луцьк, 1933; 34. Там само. – С. 4; 35. Українська нива. – 1934. – № 39; 36. Wspolna praca - Спільна праця. – 1938. – № 1. – С.1; 37. Кооперація на Волині //Українська нива. – 1936. – № 5; 38. Там само; 39. Подолян В., Рекрут В. Йоachim Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897-1939 рр.). – Вінниця, 2005. – С.348; 40. Krotki Kurs Języka ukraińskiego w 10-ciu lekcjach wraz z malym słowniczkiem mniej znanych wisazow. Opzacosowały: Dr. Modest Lewicki. Joachim Woloszinowski. – Luck, 1928; 41. Там само. – С. 3; 42. Волинське слово. – 1938. – №. 29; 43. Там само; 44. Кучерепа М.М., Давидюк Р.П. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.). – Луцьк, 2001. – С. 375; 45. Wspolna praca - Спільна праця. – 1938. – № 6. – С. 6; 46. Там само. – С. 4; 47. Волинське слово. – 1938. – № 30; 48. Там само. – № 33.

С.С. Богатчук

ЕМІГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В XIX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

В умовах сьогодення інтенсивного розвитку інформаційного постіндустріального суспільства є актуальною темою дослідження джерел і чинників, що впливають на міждержавні переміщення працездатного населення як в Україні, так і в інших країнах. У статті розглядаються періоди еміграцій на території сучасної України, їх причини та характерні особливості.

Питання історії еміграційних процесів в Україні в XIX – на поч. XXI ст. були предметом дослідження багатьох дослідників істориків та економістів. З'ясуванню теоретичних проблем еміграційних процесів присвячені наукові розробки українських науковців, як-от: О. Малиновської, В. Яворської, А. Шлепакова, В. Піскуна та інших. Однак, незважаючи на теоретичні дослідження, ще залишаються невизначеними проблеми управління даними процесами.

Українська еміграція була й залишається частиною світового міграційного процесу.

Еміграція – це переміщення людей з країни в країну. Щорічно в пошуках роботи у світі мігрує 25 млн. осіб. Для українців, як і більшості народів світу, характерні міграційні процеси, які впливають на етнічний склад, густоту населення і народногосподарську діяльність. За оцінками фахівців, кожного року за межі України з метою працевлаштування виїжджає від 3 до 7 млн. осіб¹.

За період з кінця XIX ст. до початку XXI ст. Україна пережила чотири етапи міграційного процесу.

Отже, у першій хвилі міграційний рух українського населення в кінці XIX — на початку XX ст. охопив фактично всі українські землі — як ті, що входили до складу царської Росії, так і ті, що знаходились під владою Австро-Угорщини. Він був зумовлений сукупністю соціально-економічних, політичних умов, які визначали становище українських земель. Центральною проблемою пореформеної Росії було аграрне питання, а саме, брак орної землі у селян². Виїздили з України здебільшого селяни, незаможні, або ж ті, що позбулися своїх статків.

За даними, що наводяться в праці М. Лещенка «Селянський рух на Україні в роки першої російської революції», в Україні в цей період незначна частина землевласників-поміщиків, духовенства, купців та ін. зосереджувала в своїх руках 16,5 млн. десятин землі, що становило майже 40% усієї земельної площі. У той же час на 3,1 млн. селянських дворів припадало 25,5 млн. десятин гіршої землі. Середній розмір селянського наділу становив лише 6,7 десятини на дві р. На Київщині в низці повітів він становив: в Звенигородському — 3,8 десятини, в Уманському — 3,9, Черкаському — 4,6, в Чигиринському — 4,6 десятини на двір³. В Україні нараховувалися сотні тисяч селянських дворів з наділами в дві, одну і менше десятин землі. Десятки тисяч селян були зовсім безземельними,

.....
не мали робочої худоби, сільськогосподарського реманенту. Продовжувала існувати система відробітків за оренду — залишок феодального минулого⁴.

У цілому ж, з 1895 до 1913 рік із західноукраїнських земель тільки у Сполучені Штати виїхало 413 тис. осіб⁵. З українських територій Російської імперії з 1899 по 1910 роки виїхало всього 1 034 особи⁶. Та це зовсім не означає, що тут умови життя були ліпшими. Спостерігалася така ж нужда й безпросвітність становища трудящих, передусім селянства, для якого не було вирішене земельне питання. Неписьменні селяни мріяли тільки про одне: заробити гроші, вернутись в Україну й купити землю.

Життя перших емігрантів з України було дуже важким. У Сполучених Штатах трудящі-емігранти в повною мірою познайомились із страшним лихом — безробіттям. Щодо негрів та емігрантів у США незмінно застосовувався відомий дискримінаційний принцип: їх приймали на роботу останніми, звільняли першими. Особливо безжалісно діяв цей принцип під час економічних криз 1893–1894 рр. і 1907–1908 рр. Бідні та неграмотні емігранти могли влаштуватися тільки на важку роботу. Чоловіки здебільшого знаходили роботу на антрацитових копальнях, шахтах⁷.

Велику роль у налагоджуванні побуту емігрантів відігравала церква. Українці селилися компактно й одразу починали будувати храми, які ставали осередком історичних реліквій та культурних традицій. Були створені церковні братства й читацькі клуби. У родинному житті українці спілкувалися материнською мовою, зберігали звичаї та ритуали, пов'язані з важливими подіями життя та релігійними святами, розвивали рідні ремесла та кулінарні традиції⁸.

За цей період масовим стало переселення українців й в межах Російської імперії. За 1891–1900 рр. українські переселенці становили 36% усіх внутрішніх мігрантів імперії, у 1901–1910 роках їх частка зросла до 49% і досягла 60% у роки перед Першою світовою війною. За період з 1896 по 1914 рік з 9-ти українських губерній за Урал переселилися 1,6 млн. осіб⁹.

Переважає більшість мешканців Поділля переселялась у Південні райони України, Крим, Кавказ, Бессарабію (близько 26 тис. чол.). Наприкінці XIX ст. до країн Західної Європи та Америки емігрувало близько 15 тис. чол.¹⁰

До другої хвилі, яка припадає на міжвоєнний період, додалися значні контингенти службовців, інтелігентів та уенерівці, гетьманці, офіцерство, що емігрували з політичних мотивів. Більшість з них належала до групи політичних емігрантів, що намагалися заснувати український рух в еміграції. Ці групи були з більш високим рівнем освіченості, серед них – спеціалісти в різних галузях економіки, науковці, митці, літератори¹¹. Місцями найбільшого розселення українських емігрантів стали Польща, Чехословаччина, Румунія, Австрія, Болгарія, Німеччина, Франція. По-різному ставився уряд цих країн до них: лояльно у Польщі, з співчуттям в Чехословаччині, нейтрально в Франції та Великобританії, та завжди вони ставали на захист інтересів своїх громадян та національного ринку праці¹².

Не можна не вказати на ще одне джерело міграційного процесу: насильницьке виселення близько мільйона українців у період колективізації 1929–1930 років в райони Сибіру та Півночі¹³.

У третьому періоді еміграції, причини якої можна вважати цілком політичними, брали участь найрізноманітніші верстви населення — робітники, селяни, службовці, інженери, вчителі тощо, - тобто багато з тих, хто у вирі війни виявився відірваним від рідного краю й опинився після її закінчення в таборах для переміщених осіб і небезпідставно побоювався повертатися на батьківщину із західних зон Німеччини, щоб не бути закинутим до сталінських концтаборів. Їх кількість тільки в США сягнула до 80 тис. осіб¹⁴.

Майже два мільйони людей були евакуйовані у роки війни у східні регіони Радянського Союзу. Створивши там сім'ї, влаштувавшись на роботу, не всі повернулися назад в Україну. Великих розмірів міграційні потоки набули у повоєнний період з переселенням людей до Казахстану, Середньої Азії для освоєння територіального простору з економічних міркувань. Українська молодь брала активну участь в освоєнні цілини, виїжджала за комсомольськими закликами на гідроенергетичні будови Сибіру, на спорудження Байкало-Амурської магістралі, промислові перебудови в країнах Балтії¹⁵.

У період 70-х років помітно збільшилася етнічна еміграція. З 1945 до 1970 року з України до Ізраїлю виїхало трохи більше двох тисяч осіб, у 70-ті – 81 тис.¹⁶ Міграція євреїв мала для України відчутні наслідки як за обсягом, так і за якісним складом. Серед дорослих емігрантів до Ізраїлю кожний четвертий мав вищу освіту.

Четвертий етап міграції припадає на кінець XX ст. і пов'язаний здебільшого з економічними причинами виїзду українців за межі Батьківщини, хоча були й політичні моменти. Останні емігранти мають значно вищий освітній і фаховий рівень. Більшим є відсоток осіб працездатного віку, тобто

.....
найактивніших у репродуктивному та економічному відношенні, що призвело й до демографічних втрат в Україні (підвищення рівня старіння, зменшення чисельності народжених та природного росту).

Наприкінці 80 - на початку 90-х років ХХ ст. виїзд українських громадян на постійне місце проживання за кордон швидко збільшується. Переважна більшість емігрантів виїжджала до Ізраїлю, США, ФРН, Угорщини, Чехословаччини, Польщі, Греції.

Мотивами до переселення за цей час слугувала низка факторів, які між собою перепліталися. Та найголовнішими були соціально-економічні причини: високий відсоток масового безробіття, погіршення рівня, якості життя, добробуту кожної сім'ї, незадовільний стан забезпечення продовольчими і промисловими товарами, катастрофічне зниження сімейного бюджету в результаті дорожнечі, а також мізерна заробітна плата. Це й спонукало велику кількість людей залишати батьківщину та шукати кращої долі в далеких краях¹⁷.

Починаючи з 90-х рр. ХХ століття, Україна розробляє на двосторонній основі правову базу захисту прав та свобод українців, що проживають за межами батьківщини. Значна увага приділяється співпраці з Угорщиною, Польщею, Румунією, Болгарією, Чеською Республікою, Німеччиною, США та Ізраїлем¹⁸.

Як і наприкінці ХІХ ст., так і сьогодні найбільше виїздять українці зі західних областей. Важко сприймається інформація про те, що більшість західноукраїнських сіл обезлюднили, розпадаються сім'ї, з'явилося так зване «соціальне сирітство» дітей при живих батьках-заробітчанах¹⁹. Хоча позитивним є те, що частина емігрантів отримує за кордоном освіту, професійну підготовку, спостерігається зростання рівня кваліфікації робітників, які виїжджають в інші країни з метою працевлаштування²⁰.

Для нас сьогодні, на жаль, звичним є факт, коли три відсотки населення мешкає за межами своєї країни. За оцінками вітчизняних експертів в Португалії перебуває 140 тис., а португальські засоби масової інформації називають цифру у 200 тис. українських заробітчанах. У Польщі працює понад 300 тис. наших громадян. За неофіційними джерелами, кількість наших співвітчизників на італійській землі складає від 300 тис. до 1 млн. осіб. Десятки тисяч українців перебувають на нелегальному становищі у Словаччині, Чехії, Угорщині, Греції, Туреччині. Але найбільша діаспора трудових мігрантів з України знаходиться в Російській Федерації, де працює від 2 до 3 млн. українців. За оцінками спеціалістів, наших заробітчанах за межами України — майже 8 млн. людей²¹.

Трудові емігранти у період високих темпів економічного зростання дають змогу промисловорозвинутим країнам провести переміщення трудових ресурсів з меншими витратами і згладити диспропорцію у їх розподілі між країнами і галузями виробництва. Розвиток трудової еміграції дозволяє країнам-реципієнтам заощаджувати витрати на підготовці кадрів для власного ринку праці, від яких вирішальною мірою залежать темпи економічного зростання і НТП. Науковці констатують, що за останню чверть ХХ століття економія для США у сфері освіти й наукової діяльності становила до 15 млрд. дол. Прибутки від використання іноземної робочої сили в Канаді - у сім разів, а у Великій Британії - у три рази перевищують суми, які виділяються як допомога країнам, що розвиваються²². Для країн, які значно випереджають за темпами економічного розвитку менш розвинуті країни, набагато дешевше залучати спеціалістів, ніж навчати їх у себе.

Підраховано, що трудовій міграції за кордон підпадає кожен п'ятий (20% від загальної кількості працездатних) економічно активний українець. Головними причинами еміграційних процесів в українській державі є бідність і безробіття, економічна криза, падіння життєвого рівня населення та спрощеність виїзду за кордон й зміни проживання²³.

Отже, трудова еміграція в умовах глобалізації економічного розвитку є складним і масштабним явищем, яке викликає неоднозначні результати: ліквідує дефіцит робочої сили в низці галузей та регіонів, вона загострює конкуренцію на ринку праці; даючи можливість отримання надприбутків, створює додатковий тиск на соціальну сферу країн-реципієнтів. У кілька разів зросли обсяги сезонної трудової міграції та трудових поїздок населення за кордон. Еміграція, з одного боку, відкриває можливості для взаємозбагачення культур, а з іншого — створює проблему збереження національної самобутності як іммігрантів, так і місцевого населення. Для країн-донорів трудова еміграція сприяє вирішенню проблеми безробіття і, водночас, повертається втратою якісно кращої національної робочої сили. Ті, хто виїжджає з України, як правило, є молодими й добре освіченими людьми, їх від'їзд істотно знижує якість трудового, демографічного та інтелектуального потенціалу держави. Необхідно приймати такі закони, що сприяли б поліпшенню демографічної ситуації в Україні, підвищували б життєвий рівень населення, що в подальшому зменшило б еміграцію українського населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Заклекта О., Шиманська О. Українська трудова еміграція: сутнісні форми та особливості сучасного етапу //Україна: аспекти праці. – 2004. № 8. – С.36; 2. Якименко М. Міграції українського селянства як об'єкт ідейно-політичної боротьби в Російській імперії на межі XIX-XX ст. // Пам'ять століть. – 2000. - № 3. – С.131; 3. Лещенко М.Н. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. - К., 1956. – С.25; 4. Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – поч. XX ст.). – К., 1960. – С.39; 5. Яворська В., Куделіна С. Історичний огляд міграційних процесів в Україні //Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2006. Випуск 2(14). – С.105; 6. Євтух В. Українське розселення в зарубіжному світі // Українці: історико-етнографічна монографія. – 1999. т.1- С. 18; 7. Куропатський М. Історичний шлях українців в Америці //Берегиня. – 2000. - №2. – С.43; 8. Гранюк С. Українська еміграція в Канаді: 1896-1914 роки //Дзвін. – 1993. - №7/9. – С.107; 9. Яворська В., Куделіна С. Вказана праця. – С.110; 10. Нариси історії Поділля. Хмельницький, 1990.– С.142; 11. Якименко М. Вказана праця. – С.130-131; 12. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX ст.) - К., 2006.- С.153; 13. Яворська В., Куделіна С. Вказана праця. – С.104; 14. Євтух В. Українське розселення в зарубіжному світі // Українці: історико-етнографічна монографія. – 1999. т.1- С. 186; 15. Прибиткова І.М. Основи демографії: Посібник для студ. ВНЗ. – К., 1997. –С.231-235; 16. Малиновська О. Україна і світ: Характер і напрямки еміграцій //Відродження. – 1999. – № 3. – С.13-17; 17. Ігнатів В.О., Школьник В.М. Економічні мотиви української еміграції (у світлі минулого і сучасного) //Трибуна. – 1990. - №12. – С.7; 18. Панасик Л.В. Етнонаціональні процеси в Україні в 90-х рр.. XX ст. //Автореферат дис. канд. істо р. наук. – К., 2001. – С. 13; 19. Довжик Б. Актуальне регіональне дослідження трудової міграції //Україна: аспекти праці. – 2005. - № 3. – С.37; 20. Заклекта О., Шиманська О. Українська трудова еміграція: сутнісні форми та особливості сучасного етапу //Україна: аспекти праці. – 2004. - №8. – С.38; 21. Ульяницька О.В. Проблеми безробіття і трудова міграція українців //Актуальні проблеми економіки. 2005 . - № 8. – С.167-168; 22. Заклекта О., Шиманська О. Вказана праця. – С.39; 23. Ульяницька О.В. Проблеми безробіття і трудова міграція українців //Актуальні проблеми економіки. - 2005 . - № 8. – С.167-168.

В.І. Петренко

МАСОВЕ РОЗКУРКУЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В 1930-1933 РР.: МЕХАНІЗМ ТВОРЕННЯ ГОЛОДОМОРУ

У період духовного відродження України важливого значення набувають дослідження наукового характеру, пов'язані з причинами Голодомору 1932-1933 рр. Масове розкуркулення українського селянства, яке розпочалось напередодні трагедії, є, безумовно, однією з її причин.

Даній проблематиці - розкуркуленню селянства в Україні - присвятили свої праці відомі українські науковці. Серед них С.В. Кульчицький, який у науковому виданні «Голод 1931-1933 років в Україні: причини та наслідки» відтворив штучне розпалювання більшовиками класової боротьби в українському селі, цілеспрямованість підриву продуктивних сил сільського господарства в країні. У зазначеній праці зумовлена і складність встановлення об'єктивних даних про кількість розкуркулених селян в Україні та депортованих з них на Крайню Північ, Сибір, Урал, Казахстан.¹

Науковці В.Ю. Васильєв та Л. Віола у книзі «Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 - березень 1930 рр.)» одні з перших науковців, які детально проаналізували перебіг селянського опору політиці розкуркулення одноосібних господарств в Україні, зокрема на Поділлі, констатували його масштабність та різноманітність за формами, вказали на механізми руйнації українського села в 1929-1930 рр.²

Важливе значення на сьогодні має науково-документальне видання Служби Безпеки України – «Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД». У вказаній праці представлені документи радянських органів державної безпеки – Державного політичного управління та Народного комісаріату внутрішніх справ. Документи розповідають про здійснення органами держбезпеки масових політичних репресій в Україні, в тому числі в ході розкуркулення селянства. Йдеться і про масштабність «операції» з розкуркулення і опір селянства підрозділам ГПУ.³

На регіональному рівні заслуговує передусім на увагу книга І.В. Рибак та А.Ю. Матвєєва «Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині». У науковій праці подільські дослідники дійшли висновку, що саме колективізація та розкуркулення призвели до руйнації традиційної селянської громади, інших інституцій сільської автономії, а на їхнє місце прийшла примусова структура аграрного виробництва – колгоспна визискувальна система. Автори видання акцентують увагу й на тому, що масовий державний терор проти селянства сталінщина розв'язала не за активний спротив, а за переконання, за відмову скоритися тоталітарному режиму.⁴